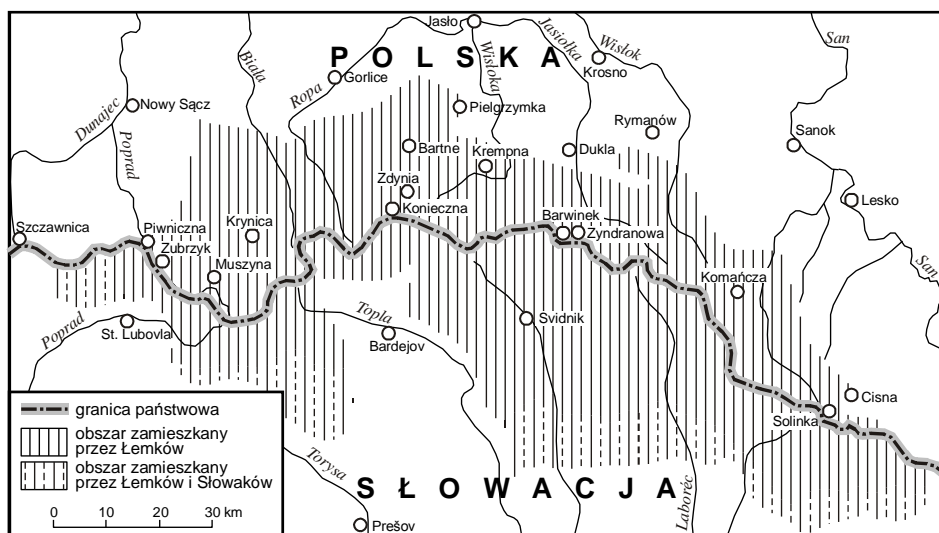

ROZMIESZCZENIE I LICZEBNOŚĆ ŁEMKÓW W POLSCE NA PODSTAWIE WYNIKÓW SPISU POWSZECHNEGO Z 2002 ROKU – UWARUNKOWANIA I KONTROWERSJE

Wprowadzenie

Łemkowie przez wieki stanowili najdalej na zachód wysuniętą grupę ludności rusińskiej, odrębną pod względem kulturowym, religijnym i językowym, tak od ludności polskiej, jak i od słowackiej. Począwszy od czasów kolonizacji wołosko-ruskiej w XV-XVI wieku, aż do wysiedlenia w ramach akcji „Wisła” w 1947 roku, zamieszkiwali oni zwarty obszar, ciągnący się wydłużonym klinem po polskiej i słowackiej stronie Karpat (ryc. 1). Był to region pod względem etnicznym całkowicie zdominowany przez Łemków, a nieliczna ludność polska, słowacka, niemiecka i żydowska, zamieszkiwała jedynie w kilku miastach¹.

Ryc. 1. Obszar zamieszkały przez Łemków w Beskidach (stan z 1944 roku)

źródło: R. Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990, s. 14.

Pomimo bliskości etnicznej, kulturowej i religijnej ludności łemkowskiej i ukraińskiej, Łemkowie posiadają szereg wyróżniających, własnych cech i podkreślają swoją odrębność. Przejawiała się ona m.in. w popularnej na Łemkowszczyźnie, powstałej w XIX wieku, orientacji staroruskiej, w przyjęciu własnej nazwy, w gwarze łemkowskiej, w licznych w XX

¹ J. Czajkowski, *Dzieje osadnictwa historycznego na Podkarpaciu i jego odzwierciedlenie w grupach etnicznych*, (w:) *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, s. 27-159., R. Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990, s. 6-15.

wieku konfliktach politycznych pomiędzy łemkowskimi i ukraińskimi organizacjami, w konfliktach religijnych i odchodzeniu w latach 20. części Łemków od Kościoła unickiego, w rozwoju poczucia tożsamości łemkowskiej. Jednak mimo eksponowania przez większość Łemków poczucia odrębności od narodu ukraińskiego, różnego rodzaju władze polityczne (polskie, niemieckie, radzieckie) nie dokonywały rozróżnienia etnicznego pomiędzy Ukraińcami i Łemkami, a ludność łemkowska w XX wieku dzieliła, często bardzo tragiczny, los ludności ukraińskiej². Dlatego też nie można analizować współczesnej sytuacji Łemków w oderwaniu od najnowszych dziejów ludności ukraińskiej w Polsce.

Dopiero w 2005 roku, w uchwalonej przez polski parlament, *Ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym*, Łemkowie zostali uznani za jedną z czterech mniejszości etnicznych w Polsce (obok Karaimów, Romów i Tatarów). Jest to pierwsze oficjalne, prawne wydzielenie Łemków jako osobnej grupy i tym samym wyraźne rozróżnienie od ludności ukraińskiej, którą ta sama ustawa uznaje za jedną z dziewięciu mniejszości narodowych w Polsce³.

Przesiedlenia ludności łemkowskiej

Na podstawie badań etnograficznych⁴ i historycznych⁵ dokładnie określono i udokumentowano zasięg obszaru zamieszkiwanego przez Łemków co najmniej od połowy XVIII wieku. Po polskiej stronie Karpat do dziś nosi on nazwę Łemkowszczyzna (ryc. 1). W okresie międzywojennym był zamieszkały przez prawie 108 tys. ludzi, wśród których zdecydowanie dominowali Łemkowie, ale byli też Polacy, Niemcy, Żydzi⁶.

W latach 40. XX wieku gwałtownie przerwano ciągłość osadniczą tego regionu w wyniku przeprowadzonych trzech akcji przesiedleńczych.

W listopadzie 1939 roku, sojusznicze wówczas rządy Niemiec i ZSRR, podpisały porozumienie o wymianie ludności ukraińskiej i białoruskiej mieszkającej w Generalnej Gubernii na ludność niemiecką, która chciała przenieść się z ZSRR do Rzeszy. W efekcie agitacji sowieckich komisarzy w latach 1940-41 dobrowolnie zgłosiło się do przesiedlenia ok. 25 tys. Łemków, jednak faktycznie wyjechało do ZSRR tylko ok. 5 tys. spośród nich, gdyż

---

² M. Barwiński, *Tożsamość etniczna, kulturowa oraz religijna Łemków*, „Kwartalnik Geograficzny”, Gdańsk 1998, nr 4 (8), s. 5-10., A. Kwilecki, *Fragmenty najnowszej historii Łemków*, Warszawa 1970., R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 120-131.

³ Dziennik Ustaw 2005 nr 17 poz. 141, rozdział 1.

⁴ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 13.

⁵ Z. Budzyński, *Struktura terytorialna i stan wiernych Kościoła unickiego na Łemkowszczyźnie w XVIII wieku*, (w:) *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, s. 270-273.

⁶ M. Soja., *Zmiany zaludnienia Łemkowszczyzny w latach 1869-1998*, (w:) *Człowiek i przestrzeń*, red. B. Kortus, Kraków 2001, s. 82.

reszta, uświadomiona o sowieckim realiach przez uchodźców z Ukrainy, zrezygnowała z wyjazdu⁷. Pomimo tej akcji przesiedleńczej oraz działań frontowych, lata II wojny nie przyniosły istotnych zmian ludnościowych na Łemkowszczyźnie, a najbardziej tragiczne dla Łemków wydarzenia miały miejsce, paradoksalnie, po wyzwoleniu tego obszaru spod okupacji niemieckiej.

W latach 1944-46 Łemkowie zostali objęci kolejną akcją przesiedleńczą, tym razem na dużo większą skalę. Została ona przeprowadzona na podstawie umowy zawartej między PKWN i rządami ukraińskiej SRR i Białoruskiej SRR. Umowa przewidywała dobrowolne przesiedlenie z Polski do republiki ukraińskiej i białoruskiej „obywateli narodowości ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej, rusińskiej”⁸. Polskie władze komunistyczne zamierzały przekształcić Polskę w państwo jednonarodowe, dlatego po przejściu władzy w 1944 roku, postanowiły „pozbyć się” z nowego terytorium Polski, wszelkich mniejszości narodowych, a zwłaszcza mniejszości ukraińskiej (w tym i Łemków). Dlatego też w regionach zamieszkałych przez Ukraińców akcja agitacyjna była najbardziej nasiloną, tylko tutaj użyto oddziałów wojska, a przesiedlenie, wbrew wcześniejszym ustaleniom, miało w dużej mierze charakter przymusowy. Liczne były przypadki terroryzowania, zastraszania ludności i zmuszania do wyjazdu. Ostatecznie opuściło Polskę ok. 483 tys. „Ukraińców i Rusinów”, co stanowiło ponad 90% ogółu ludności niepolskiej wysiedlonej w tym okresie do ZSRR. Wśród nich byli też Łemkowie, których liczbę szacuje się na co najmniej 70 tys. osób⁹, czyli ok. 60-70% stanu populacji łemkowskiej sprzed II wojny światowej¹⁰.

Trzeci, ostatni etap wysiedlania Łemków, miał miejsce w roku 1947. Był on częścią wojskowej operacji „Wisła”, której głównym, oficjalnym celem było położenie kresu działalności ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). W ramach akcji „Wisła” przesiedlono, oskarżoną o współpracę z UPA, niemal całą pozostałą jeszcze w Polsce ludność ukraińską i łemkowską, z ich ziem etnicznych na obszar tzw. „ziem odzyskanych”, czyli nowo przyłączonych do Polski terytoriów na zachodzie i północy. Akcja „Wisła” objęła całą

⁷ K. Nowakowski, *Sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie w latach 1918-1939*, (w:) *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, s. 347.

⁸ R. Drozd, *Powojenne wysiedlenia Łemków polskich w latach 1944-1950*, (w:) *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński, Legnica-Zielona Góra 2007, s. 131., K. Pudło, *Dzieje Łemków po II wojnie światowej*, (w:) *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, s. 355-356.

⁹ R. Drozd podaje liczbę 95 tys. wysiedlonych w okresie Łemków, jednak jest ona zawyżona z uwagi na zaliczenie do niej wszystkich przesiedlonych z powiatu sanockiego, łącznie ok. 42 tys. osób, wśród których dominowali Ukraińcy (R. Drozd, *op. cit.*, s. 139).

¹⁰ Szerzej zob.: R. Drozd, *op. cit.*, s. 131-138., A. Kwilecki, *op. cit.*, s. 56., M. Nyczanka, *Zmiany w zaludnieniu Beskidu Niskiego i Bieszczadów w latach 1944-1959* (w:) *Magury'87*, Warszawa 1987, s. 70-82., K. Pudło, *op. cit.*, s. 356-357., R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 129., *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, t. 1. Dokumenty 1944-1945., red. E. Misiło, Warszawa 1996.

Łemkowszczyznę, pomimo tego, że działalność UPA na tym terenie była sporadyczna, zwłaszcza w części zachodniej. Tym razem przesiedlenie było przymusowe, bez prawa wyboru miejsca migracji. Kryterium zakwalifikowania do przesiedlenia stanowiła zwykle religia obrządku wschodniego, czyli greckokatolicka lub prawosławna¹¹. Ogólną liczbę Łemków przesiedlonych na ziemię zachodnie w ramach akcji „Wisła” w roku 1947 szacuje się na ponad 30 tys. osób, czyli około 25% Łemków żyjących tu przed wojną¹².

Drugim głównym celem akcji „Wisła”, obok wojskowego, był cel polityczny, czyli „rozwiązanie problemu ukraińskiego” w Polsce, poprzez przesiedlenie i celowe rozproszenie ludności ukraińskiej (w tym też łemkowskiej) na obszarze Polski północnej i zachodniej, co miało skazać ją na całkowitą asymilację, polonizację, czyli faktyczną likwidację tej społeczności. Polskie władze postanowiły skorzystać ze stalinowskich wzorców „rozwiązywania” problemów narodowościowych za pomocą zasady zbiorowej odpowiedzialności wobec ludności cywilnej i przymusowych przesiedleń całych narodowości. Wysiedlenie ludności z całego obszaru Łemkowszczyzny miało ewidentny cel polityczny, czego dowodzi całkowicie absurdalna decyzja o przesiedleniu Łemków z tzw. „Rusi Szlachtowskiej”, czyli czterech najdalej na zachód wysuniętych wsi łemkowskich w powiecie nowotarskim (Jaworki, Szlachtowa, Biała Woda, Czarna Woda) i to w roku 1950 kiedy działalność UPA była już tylko historią¹³.

Najwięcej Łemków zostało przesiedlonych do ówczesnego województwa wrocławskiego (10412 osób), zielonogórskiego (7819 osób), opolskiego (1984 osoby), poznańskiego (1312 osób) i koszalińskiego (1016 osób)¹⁴. Przesiedleńców z akcji „Wisła” początkowo wolno było rozmieścić w odległości nie mniejszej niż 50 km. od granic lądowych, 30 km. od granic morskich i miast wojewódzkich, jak również tak, by nie tworzyli w powiatach skupisk przekraczających 10% ogółu ludności¹⁵. W jednej wsi umieszczano zazwyczaj tylko kilka rodzin łemkowskich, unikano tworzenia zwartych grup osadniczych. Jako przykład można podać 178 rodzin (928 osób) przesiedlonych z jednej wsi Florynka, które zostały rozmieszczone w ponad 30 różnych miejscowościach w 6 powiatach, przeważnie od 1 do 5 rodzin w jednej wsi¹⁶. Choć pełne przestrzeganie tych zarządzeń okazało się w praktyce niemożliwe, to jednak doprowadziło do bardzo silnego rozproszenia ludności łemkowskiej i

¹¹ R. Drozd, *op. cit.*, s. 139-140., K. Pudło, *op. cit.*, s. 357-360.

¹² R. Drozd, *op. cit.*, s. 140., E. Miśiło, *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, Warszawa 1993, M. Nyczanka, *op. cit.*, s. 75., K. Pudło, *op. cit.* s. 360., R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 129., J. Żurko, *Łemkowie – między grupą etniczną a narodem*, (w:) *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 51.

¹³ R. Drozd, *op. cit.*, s. 141., K. Pudło, *op. cit.*, s. 360.

¹⁴ J. Żurko, *op. cit.*, s. 52.

¹⁵ R. Drozd, *op. cit.*, s. 141.

¹⁶ A. Kwilecki, *Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji*, Warszawa 1974, s. 117.

ukraińskiej. W założeniach władz miało ono przyspieszyć jej asymilację i zapobiec w przyszłości jakimkolwiek próbom organizacji tych mniejszości w Polsce¹⁷.

Wysiedlenie z roku 1947, w odróżnieniu od tych z lat 1944-1946, nie wpłynęło na zmniejszenie liczby Łemków w Polsce, natomiast drastycznie wpłynęły na ich rozmieszczenie na terenie kraju. Nieodwracalnie zniszczyły specyficzny charakter narodowościowy, religijny i kulturowy Łemkowszczyzny. Nastąpiła całkowita zmiana stosunków etnicznych i religijnych, które na tym terenie pozostawały niezmiennie od kilkuset lat. Ludność, która od wieków żyła w jednym regionie, w ciągu kilku lat w wyniku przesiedleń została rozmieszczona na terenie dwóch państw, na obszarze od Dniepru do Odry. Wysiedlenia zmieniły także strukturę etniczną, religijną, językową i kulturową Polski północno-zachodniej. Obecność na tych terenach skupisk ludności ukraińskiej i łemkowskiej jest wyłączną konsekwencją decyzji politycznych z roku 1947.

Na Łemkowszczyźnie nie nastąpiło szybkie zastąpienie jednej grupy etnicznej przez inną. Kraina ta została praktycznie zupełnie wyludniona. Na obszarze ok. 4 tys. km² (Beskid Niski i Bieszczady) opustoszało ponad 320 wsi, wiele z nich przestało istnieć. Na tereny opuszczone przez Łemków przybyli polscy osadnicy, głównie z pobliskich wsi, częściowo również repatrianci z ZSRR. Jednak osadnictwo postępowało bardzo powoli. Stosowanie wobec ludności polskiej różnych zachęt, nie zdołało doprowadzić do wypełnienia lokalnych „pustek osadniczych” w Beskidach¹⁸. Według spisu ludności z 1950 roku, na Łemkowszczyźnie mieszkało zaledwie 31,1 tys. osób, w porównaniu do stanu z okresu międzywojennego obszar ten utracił ponad 71% swoich mieszkańców. Wysiedlenia przerwały nie tylko ciągłość demograficzną, ale także gospodarczą. Ponad dwukrotnie zmniejszyło się średnie zaludnienie wsi, pojawiły się wsie bardzo małe, a aż ¼ wszystkich wsi w roku 1950 była niezamieszkała¹⁹.

Po przemianach politycznych 1956 roku Łemkowie liczyli, że władze państwowe uznają wysiedlenie z 1947 roku i akcję "Wisła" za akt bezprawny, anulując dekret z 1949 roku, odbierający im prawo do pozostawionych w Beskidach zabudowań, ziemi i lasów, wypłacone zostaną odszkodowania oraz nastąpi powtórna akcja przesiedleńcza do pierwotnych miejsc zamieszkania. Tak się jednak nie stało. Pomimo to niewielka część ludności łemkowskiej

---

¹⁷ K. Pudło, *op. cit.* s. 364.

¹⁸ M. Barwiński, *Reasons and Consequences of Depopulation in Lower Beskid (the Carpathian Mountains) in the Years 1944-1947* (w:) *Chosen Problems of Political Geography in Central Europe*, red. J. Wendt, A. Ilies, Gdańsk 2001, s. 31-32., M. Barwiński, *Przyczyny i konsekwencje zmian zaludnienia Łemkowszczyzny w XX wieku*, „Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae, Universitatis Presoviensis, Folia Geographica 10, Prirodne Vedy”, Preszów 2006, s. 39.

¹⁹ M. Soja, *op. cit.* s. 82.

powróciła do swej „etnicznej ojczyzny”. Prawdopodobnie powrotów byłoby znacznie więcej, gdyby władze administracyjne nie podejmowały działań hamujących wyjazdy, a chętni do powrotu mieli możliwość odzyskania własnych zabudowań i ziemi. Najłatwiej było powrócić tym, których gospodarstwa nie były zajęte przez polskich osadników, pozostali musieli je odkupić. Jednak większość wysiedleńców postanowiła pozostać w zachodniej i północnej Polsce, ponieważ osiągnęli tam wysoki status gospodarczy, społeczny i cywilizacyjny. Ponadto obawiali się trudności związanych z ponowną zmianą miejsca zamieszkania²⁰. Ostatecznie w latach 1956-58 na Łemkowszczyznę powróciło zaledwie ok. 2 tys. Łemków²¹. W następnych latach liczba ta wzrastała z różnym nasileniem, do maksymalnie 5 tys. Łemków, którzy zdecydowali się powrócić w Beskidy²².

Współczesna liczebność i rozmieszczenie Łemków w Polsce

W roku 2002, miał miejsce w Polsce spis powszechny, w trakcie którego, dzięki przemianom politycznym lat 90. i demokratyzacji życia w Polsce, możliwe było umieszczenie pytania dotyczącego tożsamości narodowej. Od zakończenia II wojny światowej nie można było precyzyjnie odpowiedzieć na pytanie o rozmieszczenie, a zwłaszcza liczebność, mniejszości narodowych w Polsce²³. Dane były jedynie orientacyjne, szacunkowe. Pomimo braku w tym okresie oficjalnej statystyki dotyczącej kwestii narodowościowych, prowadzono badania naukowe dotyczące struktury etnicznej współczesnej Polski, które uległy istotnej intensyfikacji po roku 1990²⁴. Jednak mimo bardzo dużej liczby publikowanych w ostatnich latach opracowań dotyczących struktury narodowościowej, szacunki dotyczące liczebności poszczególnych mniejszości istotnie się od siebie różniły albo były zawarte w szerokich przedziałach, co ograniczało ich wiarygodność oraz wartość poznawczą. Spis powszechny w 2002 roku, po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat, przedstawił „oficjalną” liczebność oraz rozmieszczenie społeczności niepolских na terytorium Rzeczypospolitej. Wykazał on bardzo niewielką liczebność mniejszości narodowych i etnicznych, zdecydowanie odbiegającą od

---

²⁰ R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944-1981* (w:) *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. P. Madajczyk, Warszawa 1998, s. 212-215., K. Pudło, *op. cit.*, s. 373-374.

²¹ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 132.

²² J. Żurko, *op. cit.*, s. 52.

²³ Pytanie o narodowość uwzględniał pierwszy po wojnie spis ludności z roku 1946, jednak jego wyniki są mało wiarygodne, głównie ze względu na trwające wówczas ruchy migracyjne oraz uwarunkowania polityczne. W kolejnych spisach powszechnych w okresie PRL-u nie było pytań dotyczących tożsamości narodowej, języka ojczystego i wyznania (P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996, s. 127).

²⁴ Problematyką tą zajmowali się zarówno socjologowie (m.in. G. Babiński, Z. Kurcz, A. Kwilecki, E. Michna, W. Pawluczuk, A. Sadowski, A. Sakson, P. Wróblewski), jak i geografowie (m.in.: M. Barwiński, P. Eberhardt, K. Heffner, M. Koter, M. Kowalski, A. Rykała, M. Sobczyński, M. Soja), politolodzy (m.in.: T. Browarek, H. Chałupczak, S. Dudra, B. Halczak), historycy (m.in.: R. Drozd, P. Madajczyk, E. Mironowicz, J. Tomaszewski).

wcześniejszych szacunków. Umożliwił ich weryfikację, ukazał skalę przeszacowania oraz w pewnym sensie pokazał natężenie procesów asymilacyjnych, polonizacyjnych, które miały miejsce w ciągu ostatniego półwiecza. Jednak wyniki tego spisu nie oddają w pełni współczesnej struktury narodowościowej Polski a ich interpretacja wymaga ostrożności. Na tak małą liczebność poszczególnych mniejszości wpłynęło szereg czynników, m.in.: procesy asymilacyjne, wymuszone i dobrowolne migracje, zaszłości historyczne i negatywne stereotypy, niski poziom tolerancji społecznej, a nawet sama konstrukcja i jednoznaczność pytania zawartego w formularzu spisowym. Uzyskane w trakcie spisu dane, należy traktować raczej jako „wartości minimalne”, jako liczbę osób o bardzo silnie ugruntowanej niepolskiej tożsamości narodowej. Od samej liczebności, większą wartość poznawczą, zwłaszcza dla geografów, mają uzyskane w trakcie spisu dane dotyczące współczesnego rozmieszczenia poszczególnych społeczności mniejszościowych²⁵.

Kilka tygodni przed spisem przedstawiciele poszczególnych mniejszości, zwłaszcza członkowie władz głównych organizacji mniejszości, powszechnie krytykowali umieszczenie pytania o narodowość w formularzu spisowym. Argumentowali, że członkowie mniejszości będą się obawiać oficjalnie zadeklarować własną, odmienną tożsamość narodową, przez co wyniki spisu będą niewiarygodne, zaniżą rzeczywistą liczebność poszczególnych mniejszości²⁶. Wydaje się, że zastrzeżenia wysuwane przez przywódców tych organizacji, wynikały głównie z obawy przed ujawnieniem rzeczywistej liczby świadomych swej narodowej odrębności przedstawicieli poszczególnych niepolских społeczności. Przed spisem nie można było precyzyjnie odpowiedzieć na pytanie o liczebność mniejszości narodowych w Polsce. Dane były wyłącznie orientacyjne, nie weryfikowane od lat, a szacunki, zwłaszcza podawane przez poszczególne organizacje mniejszości, w świetle wyników badań socjologicznych i geograficznych, wydawały się często zdecydowanie zawyżone²⁷.

Porównanie oficjalnych wyników spisu z dotychczasowymi szacunkami okazało się zaskakujące. Był on pewnego rodzaju „egzaminem” ze stopnia poczucia świadomości narodowej. Można tylko żałować, że w spisie nie umieszczono pytania o przynależność religijną, która współcześnie nie zawsze pokrywa się stereotypowo z przynależnością narodową i która jest dużo bardzo odporna na procesy asymilacyjne²⁸.

---

²⁵ M. Barwiński, *Liczebność i rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w 2002 roku a wcześniejsze szacunki* (w:) *Obywatelstwo i tożsamość. W społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, t. 1, red. M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski, Białystok 2006, s. 345-370.

²⁶ Na podstawie artykułu *Kto ty jesteś?*, „Polityka”, nr 16, 20.04.2002., s. 30-34.

²⁷ M. Barwiński, *op. cit.*, s. 346.

²⁸ *Ibidem*.

Spis wykazał bardzo małą liczebność społeczności niepolskich, inną niż polska narodowość zadeklarowało zaledwie 471,5 tys. osób, z tego 444,6 tys. posiadało polskie obywatelstwo. Jednak pomimo małej liczebności przedstawiciele mniejszości, struktura narodowościowa okazała się niezwykle zróżnicowana – w trakcie spisu wyodrębniono aż 109 różnych kategorii „mniejszościowych”, w tym tylko 18 liczących ponad 1000 osób, 91 liczących poniżej 1000 osób, połowę liczącą poniżej 100 osób oraz 1/3 liczącą mniej niż 50 osób²⁹. Nie ustalono przynależności narodowej aż 774,9 tys. osób, jednak dotyczyło to w znakomitej większości osób nieobecnych w trakcie spisu w miejscu zamieszkania. W bezpośredniej rozmowie z rachmistrzami spisowymi nie zadeklarowało żadnej narodowości ok. 40 tys. osób³⁰.

Najliczniejszymi mniejszościami okazali się Ślązacy (172,7 tys.), Niemcy (147,1 tys.) i Białorusini (47,6 tys.). Narodowość łemkowską zadeklarowało zaledwie 5850 osób posiadających polskie obywatelstwo, a ukraińską 27172 osoby³¹. Jeszcze mniej osób zadeklarowało używanie języka łemkowskiego (5605) i ukraińskiego (21055)³². Były to wartości zdecydowanie, ponad dziesięciokrotnie niższe, niż wcześniejsze szacunki dotyczące liczebności tych mniejszości, które w stosunku do Łemków wahały się w przedziale 60-80 tys., a dla Ukraińców 150-300 tys. osób. Tak drastyczne przeszacowanie liczebności dotyczyło zdecydowanej większości (poza Romami, Niemcami i Litwinami) społeczności mniejszościowych³³. Było ono głównie konsekwencją obiektywnych i subiektywnych problemów w badaniach kwestii etnicznych, stosowania przez naukowców różnych metod badawczych i kryteriów przynależności do mniejszości, zróżnicowanej rzetelności i reprezentatywności badań. Jednym z częstszych błędów przy szacowaniu liczebności mniejszości narodowych i etnicznych, było odwoływanie się do kryterium demograficznego, do wskaźnika przyrostu naturalnego, który całkowicie negował rolę procesów asymilacji.

Zasadniczy wpływ na zmniejszenie liczebności mniejszości łemkowskiej w Polsce po II wojnie światowej, miały oczywiście przesiedlenia do ZSRR. Jednak nie bez znaczenia są także procesy asymilacji, których intensywności wcześniej niedoceniano. Były one powodowane w głównej mierze czynnikami politycznymi, zarówno w okresie PRL-u, kiedy starano się utworzyć w Polsce społeczeństwo monoetniczne, jak i po demokratyzacji życia społeczno-politycznego w latach 90., kiedy pełne polityczne uznanie mniejszości

---

²⁹ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_raport_z_wynikow_nsp_ludnosci_i_mieszkan_2002.pdf s.40 (12.10.2008).

³⁰ L. Nijakowski, S. Łodziński, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003*, Warszawa 2003.

³¹ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl2.xls (12.10.2008).

³² http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl6.xls (12.10.2008).

³³ M. Barwiński, *op. cit.*, s. 348-349.

narodowych, powstanie wielu organizacji, wnikanie się w walkę polityczną, stawiało członków mniejszości przed koniecznością dokonywania jednoznacznych wyborów. Jak pisze G. Babiński „owo 'wyjście z cienia' (...) nie zawsze rodziło skutki w postaci świadomego akcesu do mniejszości”³⁴.

Ponadto bardzo istotne znaczenie w procesach przemian tożsamości, polonizacji społeczności mniejszościowych, szczególnie Łemków i Ukraińców, miały migracje, zarówno przymusowe w latach 40., jak i późniejsze, dobrowolne, zwłaszcza do miast. Ich konsekwencją było zerwanie bezpośredniej łączności z własną „etniczną ojczyzną”, zmiana stylu życia, bardzo silne rozproszenie przestrzenne, życie w otoczeniu polskiej większości, powszechnie występujące mieszane małżeństwa, całkowita dominacja języka i kultury polskiej.

W latach 90. dokonuje się również swoista zmiana pokoleniowa, w dorosłość wchodzi już drugie pokolenie urodzone i wychowane na nowym miejscu osiedlenia, coraz mniej Łemków pamięta okres międzywojenny i przesiedlenia, pojawia się nowa rzeczywistość polityczna i gospodarcza, można przypuszczać że następuje wyraźna intensyfikacja procesów asymilacji, zwłaszcza wśród młodego pokolenia. Tą tezę mogą w pewnym stopniu potwierdzać różnice w wynikach badań socjologiczno-geograficznych przeprowadzonych wśród Łemków zamieszkujących Łemkowszczyznę w połowie lat 90. oraz 10 lat później, w 2004 roku. Pokazały one wyraźny spadek liczby osób deklarujących tożsamość łemkowską przy wzroście deklaracji narodowości polskiej oraz ukraińskiej³⁵.

Prawdopodobnie nie bez znaczenia dla tak małej liczebności mniejszości, jest nadal utrzymujący się wśród polskiego społeczeństwa niewielki poziom tolerancji oraz negatywne stereotypy związane z niektórymi grupami mniejszościowymi (m.in. Ukraińcami), co mogło powodować niechęć do niepolskich deklaracji narodowościowych³⁶. Ponadto wśród społeczności łemkowskiej czynnikiem dodatkowym zmniejszającym jej liczebność jest występowanie kilku różnych opcji tożsamości narodowej. Część Łemków uległa polonizacji, część uważa się za Ukraińców lub ewentualnie za „łemkowską grupę etniczną związaną z narodem ukraińskim” a tylko część deklaruje się jako Łemkowie³⁷. Te podziały narodowościowe nie są oczywiście wytworem ostatnich lat. Pojawiły się dużo wcześniej, w II połowie XIX wieku, a podczas dwóch wojen światowych i w okresie międzywojennym,

---

³⁴ G. Babiński, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle spisu ludności z roku 2002*, „Studia Socjologiczne”, Warszawa 2004.

³⁵ M. Barwiński, *Współczesna tożsamość etniczna i kulturowa Łemków*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, Łódź 1999, nr 2, s. 65., T. Mazurek, *Łemkowie i Rusnacy w Beskidach – przemiany narodowościowe i religijne*, praca magisterska napisana w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego, promotor M. Barwiński, Łódź 2005, s. 71-72.

³⁶ M. Barwiński, 2006, *op. cit.* s. 350.

³⁷ J. Żurko, *op. cit.*, s. 55.

podział na kierunek staroruski (łemkowski) i ukraiński, przybierał często dramatyczne i tragiczne formy³⁸. Deklarowanie podczas spisu przez część Łemków narodowości ukraińskiej dodatkowo wpłynęło na bardzo niewielką liczebność tej grupy.

Ponadto w spisie z 2002 roku po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat zadano pytanie o narodowość, sformułowane bardzo bezpośrednio, jednoznacznie³⁹. Taka nowość z pewnością wywołała konsternację wśród części ludności niepolskiej, co mogło w efekcie prowadzić do zatajenia prawdziwego pochodzenia etnicznego lub do świadomego wyboru narodowości polskiej w przypadku niewielkiego poczucia tożsamości z własną, „mniejszościową” społecznością.

Na współczesne rozmieszczenie terytorialne Łemków – analogicznie jak i Ukraińców – zasadniczy wpływ miały powojenne przesiedlenia. W konsekwencji akcji „Wisła” ludność łemkowska została zmuszona do opuszczenia Łemkowszczyzny i rozproszona na obszarze Polski zachodniej – i w dużo mniejszym stopniu – północnej. Wyniki spisu pokazały, że ukształtowane w wyniku akcji „Wisła” rozmieszczenie tej społeczności nie uległo istotnym zmianom przez ostatnie półwiecze. Ponad 70% osób deklarujących narodowość łemkowską zamieszkuje obecnie na terenach tzw. „ziem odzyskanych”, z tego aż 66% (3866 osób) w dwóch województwach: dolnośląskim (3082 osób) i lubuskim (784 osób). Na rozmieszczenie Łemków miały również wpływ późniejsze procesy industrializacji, a zwłaszcza rozbudowa LGOM. Duża koncentracja tej ludności występuje w regionie eksploatacji i obróbki złóż miedzi, czyli w dolnośląskich gminach Rudna (514 osób) i Przemków (437 osób) oraz pobliskich miastach Lubin (273 osoby) i Legnica (262 osoby). Część Łemków przed wysiedleniem była zatrudniona w kopalniach ropy naftowej w okolicach Jasła i Krosna. Stanowili oni potem cenna kadrę pracowników w zagłębiu miedziowym⁴⁰. Współcześnie na szeroko pojętym obszarze LGOM, czyli na terenie powiatów głogowskiego, legnickiego, lubińskiego i polkowickiego, narodowość łemkowską zadeklarowało łącznie 2544 osoby, czyli aż 43,5% ogółu wykazanej w spisie społeczności łemkowskiej. Jest to aktualnie obszar największej koncentracji Łemków na terenie Polski. Wyraźnie widoczne w tym regionie migracje do miast związane z industrializacją i w ich konsekwencji awans społeczny ludności

---

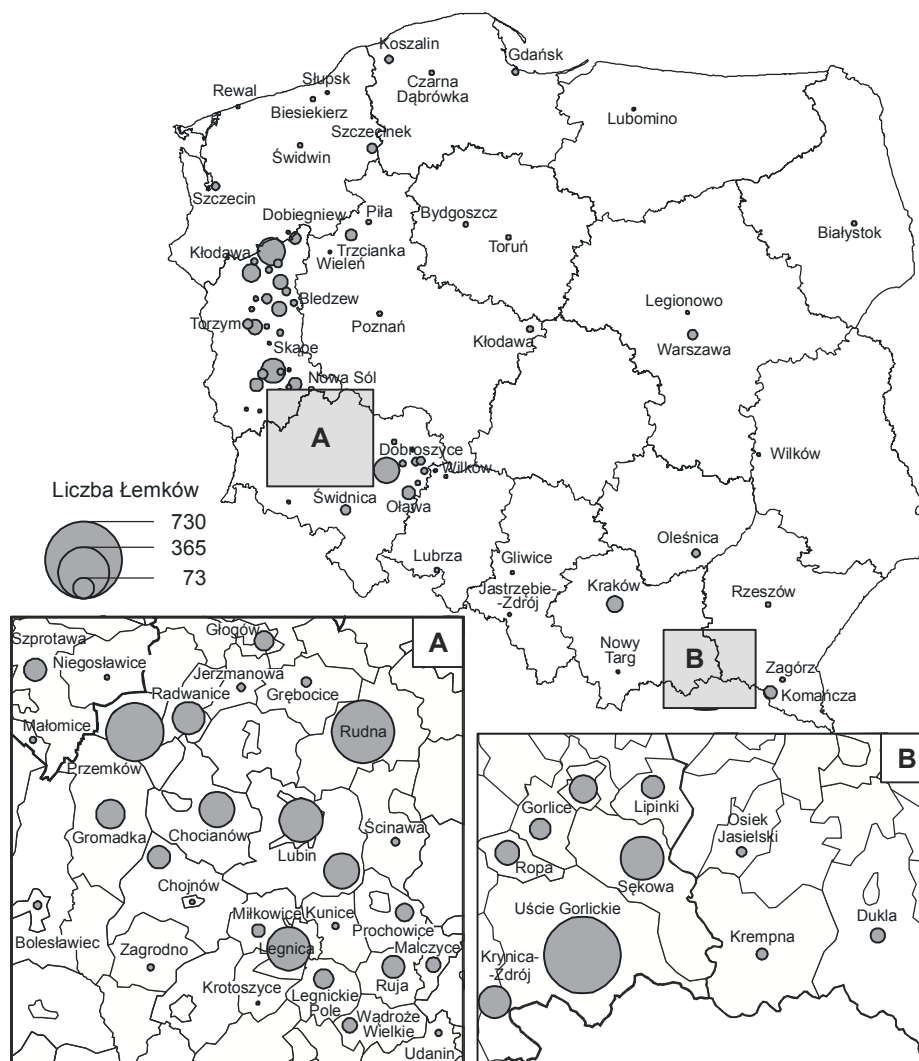
³⁸ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 120-131.

³⁹ Brzmiało ono: „do jakiej narodowości się Pan(i) zalicza?”. Było to nawiązanie do spisu z 1921 roku, a jednocześnie zachowanie zgodności ze współczesnymi normami europejskimi. Rachmistrzowie spisowi zostali zobowiązani do odnotowania każdej, ale wyłącznie jednej, odpowiedzi na temat przynależności narodowej (*Instrukcja metodologiczna do Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań w 2002 r. dla rachmistrza spisowego*, Warszawa 2001).

⁴⁰ J. Żurko, *op. cit.*, s. 53.

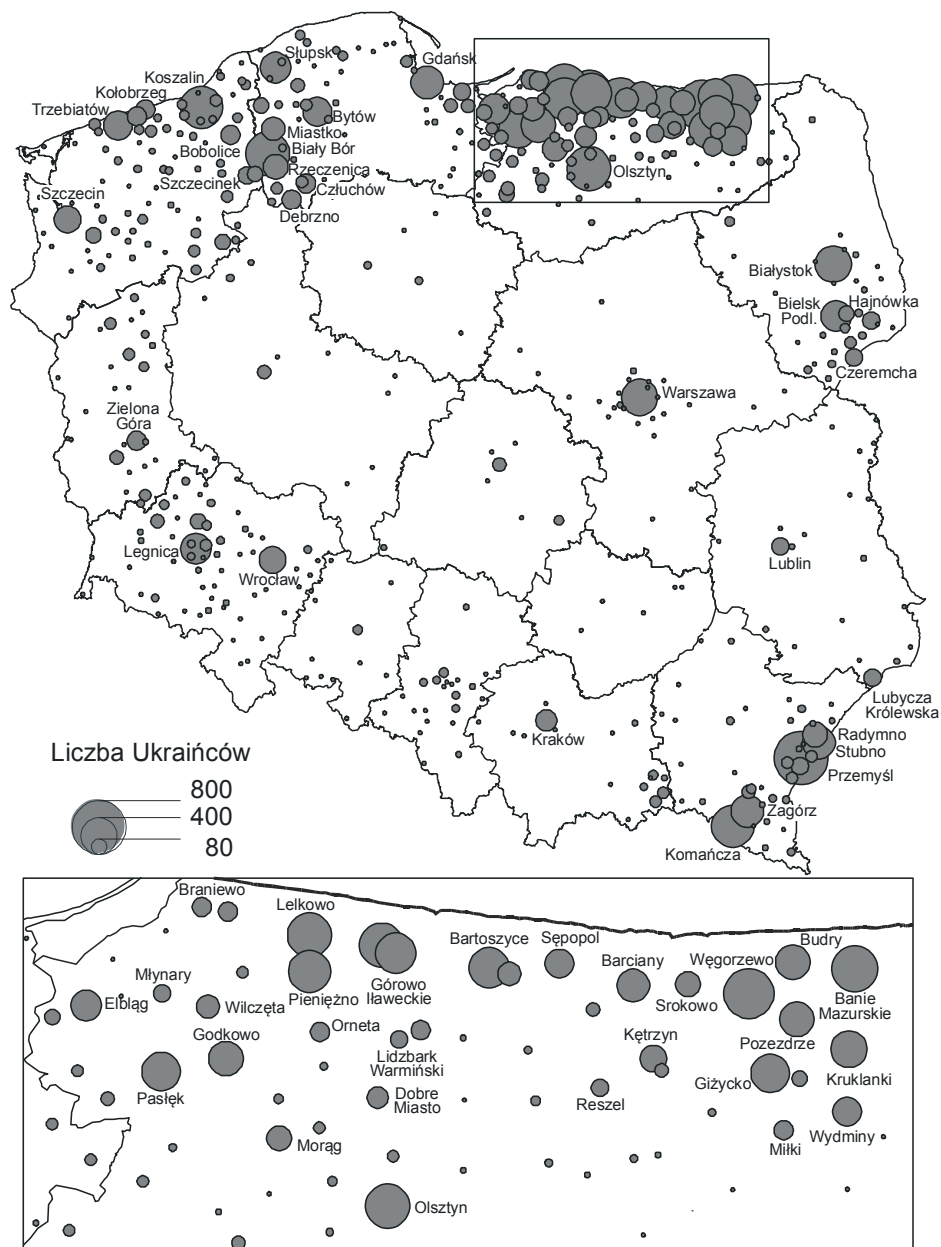
wiejskiej, mogły przyczynić się do natężenia procesów polonizacyjnych wśród części ludności łemkowskiej.

Wyniki spisu, zarówno w przypadku Łemków jak i Ukraińców, potwierdziły bardzo dużą skuteczność akcji „Wisła” (ryc. 2, 3). Po upływie 55 lat (1947-2002), można powiedzieć, że główne cele tej akcji – wysiedlenie, rozproszenie oraz w konsekwencji bardzo daleko posunięta asymilacja – zostały zrealizowane. Jest to kolejny przykład, doskonale obrazujący, jak można decyzjami politycznymi w stosunkowo krótkim czasie zmienić kształtowaną przez wieki strukturę etniczną danego obszaru. W przypadku mniejszości łemkowskiej oraz ukraińskiej, przez ostatnie kilkadziesiąt lat działały te same czynniki intensyfikujące asymilację, m.in.: wysiedlenie, oderwanie od „etnicznej ojczyzny”, silne rozproszenie, negatywne stereotypy. Stąd też bardzo podobna, około dziesięciokrotna różnica pomiędzy wcześniejszą szacowaną liczebnością Łemków i Ukraińców, a rezultatem spisu.

Ryc. 2. Rozmieszczenie Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3_mn.xls

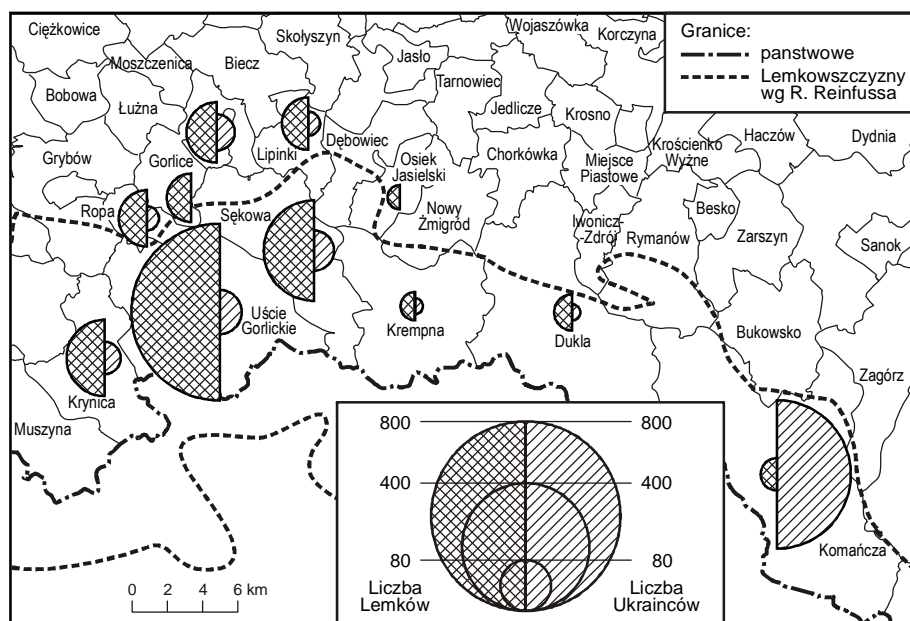
Ryc. 3. Rozmieszczenie Ukraińców w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3_mn.xls

Pomimo bardzo dużych podobieństw we współczesnym rozmieszczeniu ludności łemkowskiej i ukraińskiej w Polsce, widać także wyraźne różnice (ryc. 2 i 3). Łemkowie zamieszkują głównie zachodnią Polskę, ponadto cechuje ich dużo mniejsze rozproszenie, aż 93% mieszka w trzech województwach (dolnośląskim, małopolskim i lubuskim). Z kolei Ukraińcy zamieszkują głównie Polskę północną, są zdecydowanie bardziej rozproszeni, w trzech województwach (warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i pomorskim) mieszka 68% ogółu Ukraińców. Inna była też skala powrotów do „etnicznej ojczyzny”. Współcześnie

na Łemkowszczyźnie mieszka prawie co trzeci spośród polskich Łemków, natomiast na Podkarpaciu zaledwie co dziesiąty Ukraińiec.

Kolejnym, wykazanym w trakcie spisu, skupiskiem ludności łemkowskiej jest Łemkowszczyzna. Pomimo powrotów kilku tysięcy Łemków w Beskidy po roku 1956, współcześnie na obszarze Łemkowszczyzny, narodowość łemkowską zadeklarowały tylko 1642 osoby, co stanowi 28% spośród osób deklarujących w spisie narodowość łemkowską. Ponadto, na tym terenie, 789 osób zadeklarowało narodowość ukraińską⁴¹ (ryc. 4). Można przypuszczać, iż w większości są to Łemkowie, którzy współcześnie bardziej identyfikują się z ludnością ukraińską niż łemkowską, lecz w sensie etnicznym są „pochodzenia łemkowskiego”. Daje to łącznie 2431 osób, czyli zaledwie ok. 4% ogółu dzisiejszych mieszkańców Łemkowszczyzny. Pod względem etnicznym i religijnym na tym terenie obecnie zdecydowanie dominuje katolicka ludność polska.

Ryc. 4. Współczesne rozmieszczenie Łemków i Ukraińców na obszarze Łemkowszczyzny na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl3_mn.xls

Współcześnie na Łemkowszczyźnie bardzo wyraźnie widoczna jest koncentracja ludności łemkowskiej w jej części zachodniej, a zwłaszcza w powiecie gorlickim, którego 1354 mieszkańców zadeklarowało narodowość łemkowską, co oznacza, że powiat ten skupia aż

⁴¹ Zsumowano deklaracje narodowości łemkowskiej i ukraińskiej w gminach leżących w całości lub częściowo w granicach dawnej Łemkowszczyzny: Krynica-Zdrój, Muszyna, Uście Gorlickie, Sękowa, Ropa, Lipinki, Osiek Jasielski, Krepna, Dukla, Komańcza oraz w położonym tuż przy jej granicy mieście i gminie Gorlice.

82,5% wszystkich Łemków na Łemkowszczyźnie⁴² (ryc. 4). Położona na jego terenie gmina Uście Gorlickie, jest największym skupiskiem Łemków, zarówno w Beskidach, jak i w skali całej Polski (725 osób). Jest to zarazem jedyna gmina w Polsce, w której Łemkowie stanowią ponad 10% ogółu mieszkańców (11,6%).

Z kolei na wschodzie Łemkowszczyzny, w gminie Komańcza swą obecność bardzo wyraźnie zaznacza ludność ukraińska (521 osób, 66% ogółu Ukraińców na Łemkowszczyźnie, ponad 10% ogółu mieszkańców gminy), przy marginalnym udziale deklaracji narodowości łemkowskiej (zaledwie 35 osób). W tym wypadku wyniki spisu potwierdzają rezultaty badań socjologiczno-geograficznych, zarówno z połowy lat 90. jak i z początku XXI wieku, według których istniała wyraźna zależność między miejscem zamieszkania Łemków w Beskidach a ich deklaracjami tożsamości narodowej. Na obszarze zachodniej Łemkowszczyzny zdecydowanie dominowały deklaracje tożsamości łemkowskiej, natomiast w części wschodniej wyraźnie rósł udział deklaracji tożsamości ukraińskiej⁴³. Jest to konsekwencją, sięgających końca XIX wieku, podziałów polityczno-ideologicznych wśród ludności łemkowskiej i związanych z nimi konfliktów pomiędzy orientacją staroruską i ukraińską oraz dużo silniejszych sympatii proukraińskich na obszarze wschodniej Łemkowszczyzny.

Na początku XXI wieku, na Łemkowszczyźnie mieszka ponad 60 tys. osób. Jest to co prawda dwukrotnie więcej niż na początku lat 50., ale jednocześnie o 45% mniej niż kilkadziesiąt lat wcześniej, w okresie międzywojennym. Nadal jest to jeden z najrzadziej zaludnionych regionów w Polsce (zaledwie 28 osób/km², przy średniej gęstości zaludnienia Polski 124 osoby/km²), średnio w poszczególnych wsiach mieszka zaledwie 270 osób, kilkanaście procent wsi jest nadal niezamieszkałych, a udział lasów, które systematycznie zajmowały opuszczone tereny, wzrósł z 30% w II połowie wieku XIX, aż do 70% pod koniec wieku XX⁴⁴.

Ludność łemkowska wraz z ukraińską, stanowi dziś zaledwie ok. 4% ogółu mieszkańców Łemkowszczyzny. Pomimo widocznej obecności tej ludności, czynnych cerkwi greckokatolickich i prawosławnych, nauki języka łemkowskiego i ukraińskiego w szkołach, aktywności łemkowskich organizacji, odbywającej się cyklicznie „Watry”, współczesne Beskidy są już całkowicie inną krainą, zarówno pod względem narodowościowym, religijnym, kulturowym jak i gospodarczym. Dawna Łemkowszczyzna już nie istnieje, została bezpowrotnie zniszczona.

---

⁴² Należy pamiętać, że obszar współczesnego powiatu gorlickiego w części północnej wykracza poza historycznie ukształtowane granice Łemkowszczyzny.

⁴³ M. Barwiński, 1999, *op. cit.*, s. 66., T. Mazurek, *op. cit.*, s. 72.

⁴⁴ M. Soja, *op. cit.*, s. 82-83.

Podsumowanie

Na początku lat 40. XX wieku, Łemkowie stanowili ok. 100 tys. społeczność, zwarcie zamieszkującą od kilkuset lat fragment polskich Karpat, na którym uformowali i zagospodarowali swoją „etniczną ojczyznę” Łemkowszczyznę.

Kilkadziesiąt lat później, na początku XXI wieku, narodowość łemkowską zadeklarowało niespełna 6 tys. obywateli Rzeczypospolitej, rozproszonych w kilku województwach zachodniej i południowej Polski, na obszarze własnej Łemkowszczyzny stanowiących nieliczną mniejszość mieszkańców. Nawet założenie, że rzeczywista liczba ludności łemkowskiej (czy też pochodzenia łemkowskiego) jest kilkakrotnie wyższa niż wynika to z rezultatów spisu powszechnego, nie zmienia pesymistycznego obrazu zmian wśród tej społeczności.

Decyzje polityczne podejmowane przez totalitarne rządy przyniosły Łemkom tragiczne skutki. Jednak od kilkunastu lat ludność ta funkcjonuje w całkowicie zmienionych uwarunkowaniach politycznych. Demokratyzacja życia w Polsce dała Łemkom ogromne możliwości, m.in. rozwój własnych organizacji, swobodę wyrażania postulatów, ochronę prawną. Wspomniana już wyżej, uchwalona w 2005 roku, *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym* uznaje Łemków za odrębną grupę etniczną, do czego od dziesięcioleci dążyła duża część tej społeczności. Ponadto daje ona Łemkom możliwość zachowania własnej tożsamości, odrębności kulturowej i językowej, zabrania ich dyskryminacji i asymilacji⁴⁵. Ustawa ta gwarantuje również możliwość używania języka łemkowskiego jako „języka pomocniczego” w urzędach oraz wprowadza możliwość umieszczania dwujęzycznych nazw miejscowości, ulic i instytucji publicznych. Jest to niewątpliwą szansą zmanifestowania własnej odrębności grupowej i językowej. Jednak aby ten przepis mógł wejść w życie, w danej gminie mniejszość narodowa lub etniczna musi stanowić minimum 20% ogółu ludności, na podstawie danych ze spisu powszechnego⁴⁶. Według wyników ostatniego spisu ludności, w żadnej gminie w Polsce, nawet w tych uważanych powszechnie za typowo łemkowskie, udział ludności deklarującej łemkowską tożsamość nie osiągnął wymaganego ustawą minimum. W świetle aktualnych danych statystycznych nie ma możliwości zastosowania dwujęzycznych nazw i wprowadzenia języka łemkowskiego jako „języka pomocniczego”⁴⁷.

---

⁴⁵ Dziennik Ustaw 2005 nr 17 poz. 141, rozdział 1.

⁴⁶ Dziennik Ustaw 2005 nr 17 poz. 141, rozdział 2.

⁴⁷ To samo dotyczy języka ukraińskiego. Według wyników spisu, największy udział mniejszości ukraińskiej występuje w gminie Lelkowo w województwie warmińsko-mazurskim (18,6%).

Przemiany polityczne ostatnich kilkunastu lat, przyczyniły się do aktywizacji Łemków pod względem organizacyjnym, społeczno-politycznym i kulturalnym oraz przyniosły korzystne dla nich zmiany prawne. Jednak nadal nie zlikwidowano negatywnych skutków akcji „Wisła” ani nie zahamowano procesów polonizacji, za to z nową siłą wróciły dawne spory i konflikty. Dalsze podtrzymywanie łemkowskiej tożsamości, odrębności i zachowanie swoistej łemkowskiej kultury, zależy teraz w głównej mierze od samych Łemków. Można przypuszczać, że w kolejnym spisie ludności, liczebność Łemków (a także Ukraińców), będzie jeszcze niższa, głównie z powodu dalszej polonizacji, migracji do miast oraz zmiany pokoleniowej. Natomiast rozmieszczenie ich głównych skupisk nie ulegnie istotnym zmianom. Czynniki polityczne, które były niezwykle istotne w XX wieku, współcześnie nie będą w tych procesach odgrywać dużej roli.